

FARABI'NİN ESERLERİNDE AİLE REİSLİĞİ

Ahmet Kamil CİHAN
Doç. Dr. , Erciyes Ü. İlahiyat F.
akcihan@erciyes.edu.tr

Özet

Farabi, aile reisliği konusunu çok az da olsa değişik eserlerinde incelemiştir. Bakış açısı etik olmakla birlikte konuyu siyaset felsefesi ve bilgi felsefesi ile de tamamlamıştır. Farabi için aile reisi, her şeyden önce kendini teorik ve pratik erdemler bakımından olgunlaştırmalı, aile fertlerinde de benzer olgunluğu temin etmek için çaba sarf etmelidir. Ayrıca o erdemli şehir reisinin amaçlarına uygun olarak aileyi idare etmesini bilmelidir. Aile ile ilgili alınacak kararda o konuda uzman olan üyenin görüşü esas alınmalıdır.

I- İnsanın eylemleri, bu eylemlerin amaçları, bunlar için gerekli olan imkân ve şartların mevcudiyeti, amaçlara ulaştıran araçların tanım ve tespiti, bunların hayatın içinde dağılım ve uygulama koşulları vs, ahlâk felsefesi içerisinde incelenen kimi konulardır. Bunların bir kısmı teorik çerçeveyi ilgilendirdiği için bununla ilgili kısmına rasyonel etik; diğer kısmına da teorik çerçeveye uygun yapıp etmelerin belirlenimini içerdiği için, empirik etik demek yanlış olmaz¹. Aile içindeki yapıp etmeler, amaç ve araçların tespiti, buna uygun davranış biçimleri, kısaca ödevlerin bilgisi empirik etik içinde kalan kimi konulardır. Aile, sonuçta iradeye dayalı birlik olduğu için, bu birliğin işlerini belli bir amaca göre idare eden birinin bulunması kaçınılmazdır. İşte bu kişinin hangi özelliklere sahip olması gerektiği ve idareyi hangi esasa göre yapması gerektiği kimi filozoflar için önem arz etmektedir. Nitekim bu önemine bağlı olarak Farabi, aile reisliği konusunu etik açıdan incelemiş görünmektedir.

¹ bk. Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, İstanbul 1982, 192.

II- Farabi, insanın karşı karşıya geldiği her konuda az veya çok belli bir düşünmeye (taakküle) ihtiyaç duyduğunun farkındadır. Karşılaşılan konu veya sorun çok veya büyük ise güçlü ve tam olan düşünmeyle; küçük veya kolay ise düşünmenin kolay olmasıyla yetinilir. Dolayısıyla aile içinde de bir takım konu ve sorunla karşılaşılması, bunlarla ilgili az veya çok bir düşünmeye ihtiyacın duyulması kaçınılmazdır. İşte aile hakkındaki bu düşünmeye Farabi menzili taakkül adını verir².

III- Farabi, aileyi idare eden kişinin özelliklerini ve ödevlerini sıralarken nefsin yetilerinden söz eder. Zira insan eylemlerinin motifleri ve onlara uygun uygulama araçlarının tespiti bunlarla sağlanmaktadır. Bu itibarla, konunun anlaşılması için ayrıntıya girmeden, nefsin yetilerini ve özelliklerini belirtmekte fayda var. Farabi'ye göre nefsin sahip olduğu beş temel yeti şunlardır:

1. Besleyici yeti: Bu yetinin işi bireysel/bedensel varlığın sürekliliğini sağlamaktır.
2. Duyu yetisi: Bu yetinin işi duyulur varlıkları algılamaktır.
3. Hayalgücü: Bu yetinin işi duyulur biçimleri korumak, onları birbirleriyle birleştirmek veya ayırt etmektir.
4. Arzu yetisi: Bu yetinin işi bir şeye şevk duymak veya duymamaktır. Şehvet ve öfke olmak üzere iki alt yetiye sahiptir.
5. Düşünme yetisi: Bu yetinin işi, makulleri düşünmek, iyi ile kötüyü temyiz etmek, bilgilere ve sanatlara sahip olmaktır. Düşünme yetisiyle bilinen bir şeyin bilgisine şevk duyulunca, şevk duyulan bu şeyi elde etmek düşünme yetisinde olan bir başka yetiyle olur ki, ona fikir yetisi denir³. Dolayısıyla düşünme yetisinde biri sadece bilmeye, diğeri de bilip uygulamaya dönük olan iki yön bulunur. Birinciye "teorik düşünen yeti"; ikinciye de "pratik düşünen yeti" denir⁴.

IV- Konuyla ilgili açıklamalara başlarken, ilk önce, irade ile vücut bulan varlıklar içerisinde ailenin yerini tespit etmek uygun olur. Aile, Farabi nazarında, yetkin olmayan insani topluluk türlerinin en küçüğüdür⁵. Aile ile ev arasındaki sıkı ilişki dikkate alınırsa aileyi aynı çatı altında birleştiren bir unsur olarak ev de sokağın bir parçasını teşkil eder. Evi sokak, onu mahalle, onu da şehir izler. Böylece, yetkin olan insani topluluğun en küçük birimine, yani şehre ulaşılmış olur. Farabi'nin toplumları ayırmak için kullandığı ölçüt, yetkinliğe ulaşmaları bakımından

² Ebu Nasr el-Farabi, *Fusulun Muntezea*, Neşir: Dr. F. M. Neccar, Beyrut 1993, 2. Baskı, 57-58. İleriki atıflarda kısaca Fusul olarak gösterilmiştir.

³ Ebu Nasr el-Farabi, *Kitabu Arai Ehli'l-Medineti'l-Fadla*, 87-90. İleriki atıflarda kısaca Ara olarak gösterilmiştir.

⁴ Ebu Nasr el-Farabi, *es-Siyasetu'l-Medeni*, Neşir: Dr. F.M. Neccar, Beyrut 1993,2. Baskı, 73. İleriki atıflarda kısaca Siyase olarak gösterilmiştir.

⁵ Farabi, Ara, 118.

topluluğun sahip olduğu imkânlardır. Bu imkânlar ilkin şehirde yetkin bir hâlde bulunduğu için, şehir yetkin topluluğun ilk derecesi olarak görülmüştür. Bu sebeple, “en üstün iyilik ve en yüksek yetkinlik ilkin şehirde kazanılır.”⁶ Farabi nazarında, insanın kendi varlık mertebesine özgü kazanacağı iyilik ve yetkinlik, mutluluktan başkası değildir⁷ ve o mutlak iyidir. Diğer taraftan, insanı iyiye ulaştıran sebep de iyi sayılır. İyiye ileten sebep doğal yolla (bittabi) vücut bulan bir şey olabileceği gibi irade ile vücut bulan bir şey de olabilir⁸. Dolayısıyla karşımızda bir “mutlak iyi” bir de mutlak iyiye ulaştıran “doğal iyi” ve “iradi iyi” vardır. Mutlak iyi, kendisi için istenen, başka şey için istenmeyen, diğer şeylere araç olmayan iyidir. O nihai amaçtır. Bu açıklamaları okuyunca, Aristoteles’i hatırlamamak mümkün değil. O da hemen hemen benzer ifadelerle iyiyi tanımlamaktadır⁹. Bir de kişiyi mutlak iyiye ulaştıran araçlar vardır. Bunlar insanı mutlak iyiye ulaştırdığı için iyidir. Dolayısıyla kendileri amaç değildir¹⁰. Doğal iyi, gök cisimlerinin hareketleri sonucu vücut bulan şeylerdir. İradi iyi ise sadece insandan meydana gelir. Farabi bunun gerçekleşme şeklini şöyle açıklar: Nefsin yetileri içinde sadece teorik düşünen yeti mutluluğu tanır ve bilir. Arzu yetisiyle ona iştiağ duyulur; pratik düşünen yetiyle ona nasıl ulaşması gerektiği düşünülür ve arzu yetisinin aletleriyle düşünülen şey yapılırsa, bu sırada hayalgücü ve duyu yetileri de yardımcı olur ve düşünen yetiye itaat eder ise insandan meydana gelen şeylerin tamamı iyi olur. İradi iyinin meydana geliş şekli bundan başka değildir¹¹. Şu hâlde insanı amacına ulaştıracak yolun şekli belli olmuştur. Bunlar, amaca yönelik teorik bilgi, bu bilgiye duyulan şevk, amaca uygun araçları belirleme çabası, hayvani yetilerin bu yönde ortak çalışması ve sonuçta eylemin ortaya çıkmasıdır. Bir bakıma bu, insanlık tarafımızın kendini gerçekleştirmesi ve hayvanlık tarafımızın denetim altına alınması, bir başka ifadeyle insanın yüksek yanının onda hâkim olmasıdır. Anlaşılacağı üzere iradi iyi, tesadüfen bulunan ve meydana gelen bir şey değil, bilgi ve beceri gerektiren, çabayla gerçekleşen bir şeydir. Burada, düşünen yeti tam bir etkinlik göstermekte ve kendisini aydınlatmaktadır. Sonra, gelgeç hevesler göstermeden arzu yetisi, aklın aydınlığına bağlı olarak onu isteme yolunda tam bir niyet ve kararlılık içindedir. Fakat salt olarak iyiyi istemek, onu elde etmede yeterli değildir. Onu gerçekleştirecek şartların/araçların tespitine

⁶ Farabi, Ara, 118; Siyase, 69.

⁷ Farabi, *Tahsilü's-Seade*, el-A'malu'l-Felsefiyye içinde, Neşir: Cafer Al Yasin, Beyrut 1992, 170. İleriki atıflarda kısaca Tahsil olarak gösterilmiştir. Ayrıca bk. Siyase, 74, 78.

⁸ Farabi, Siyase, 73.

⁹ Krş. David Ross, *Aristoteles*, Çev. Ahmet Arslan, vd., İstanbul 2002, 224.

¹⁰ Farabi, Ara, 155-156.

¹¹ Farabi, Siyaset73.

gerek vardır. Bu da ancak düşünen pratik yetiyle sağlanır. Bütün bunlara rağmen hâlâ zihin dışına çıkmış değiliz. Dışarıya dönük bir iş henüz tahakkuk etmemiştir. Geriye, zihindeki dışarıda gerçekleştirecek organların ve aletlerin çalışması kalıyor. Bu noktada organlar ve aletler zihine uygun olarak çalışırken duyu ve hayalgücü onlara katılıyor; onları başka yöne sevkedecek meşgalelerden uzak duruyor. Sonuçta düşünülür olarak kavranan amaç, duyulur biçim içinde gerçekleşiyor. Farabi'nin ifadelerinden, iyiyi istemenin eylemle tamamlanması gerektiği sonucunu çıkartmak da mümkün görünüyor.

V- Farabi, aile anlamına gelmek üzere ev (el-menziel) terimini kullanır. Ev, insanın barındığı meskendir. Farabi kadim filozoflara da atıfta bulunarak ev teriminin mesken anlamıyla yetinmez ve ondan anlaşılması gereken anlamın, onun ihtiva ettiği kişiler olduğunu açıkça belirtir. Kendi ifadesiyle "Kadim filozoflar nazarında şehir ve ev ile sadece mesken kastedilmez. Bilakis, bu terimlerle, mesken nasıl olursa olsun, meskenin ihtiva ettiği kişiler kastedilir."¹² Şu hâlde ev ifadesiyle meskenin değil içinde bulunan kişilerin gösterildiği kesinlik kazanmış demektir. Bu anlamından dolayı, meskenin fiziki niteliği hiç önemli değildir. Mesken, ister büyük ister küçük, ister yeraltında ister yerüstünde bulunsun, ister ahşaptan ister balçıktan olsun, ister kıldan/yünden veya başka şeyden yapılsın, durum değişmez¹³. Bu noktada, aileyi oluşturan unsur ve özellikleri daha da belirgin hâle getirmek uygun olur. Farabi'ye göre aileyi oluşturan, dahası onu bayındır hâle getiren sınırlı unsurlar ve ortaklıklar(iştirakat) vardır. Bunlar dört grupta toplanır: 1- koca ile karı, 2- efendi ile köle, 3-baba ile evlât, 4- mal ile mal sahibidir¹⁴. Şu hâlde ailenin unsurları, koca, karı, evlât, köle ve mal olarak gözükmektedir. Ailedeki ortaklıklar ise yukarıda sıralanan dört grupta teşekkül etmektedir. Bu ifadeler, ailenin farklı unsurlardan oluşan küçük birlik/ortaklık olduğunu göstermektedir. Bu metinlerin ışığında şunu sormak uygun olur: Farabi'nin belirttiği unsurlardan biri eksik olursa, örneğin bir aile içinde köle veya çocuk olmayınca, aile kurulmamış mı olur? Sayılan bu unsurlar aile için zorunlu mudur? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Bu unsurlardan her biri "içlem" bakımından belirtilmiş değildir. Bilakis onlar "dağılım" bakımından konuya açıklık getirir. Dolayısıyla unsurlardan birinin yokluğu niteliklerin eksikliğini gerektirmez. Yeter ki aile için belirtilen "unsurlar ve ortaklıklar" kaydı bir şekilde korunmuş olsun.

¹² Farabi, Fusul, 40

¹³ Farabi, Fusul, 40.

¹⁴ Farabi, Fusul, 40.

VI- Aile, çeşitli unsurlardan oluşan birlik olduğuna göre bu unsurları “uyumlu” birlik hâlinde tutacak ve onların devamını sağlayacak bir insana ihtiyaç olduğu da meydandadır. Şu hâlde aile içinde yer alan unsurları ve ortaklık şekillerini yönetecek, onların birbiriyle uyumunu sağlayacak ve her birini diğerine bağlayacak birine gerek vardır. Bu kişiyle, iş ve davranışlarda ortaklık sağlanmalı; aynı amacın gerçekleştirilmesinde, iyi şeylerle ailenin bayındır olmasında yardımlaşma ve bunların aile üyelerinde korunması temin edilmelidir. Farabi bu işi yapacak kişiye, “aile reisi (rabbu'l-Menzil) ve yöneticisi (müdebbir)” adını verir¹⁵. Anlaşılabacağı üzere Farabi'nin, aile reisinin gerekliliği ile ilgili temellendirmesi beş esas üzere olmaktadır. Bunlar, a- ailede yer alan unsurları idare etme gereği, b- onların uyum içinde olmalarının temini, c- onlar için bir amacın tespiti, d- bu amacın gerçekleştirilmesi ve e- gerçekleştirilen amacın aile fertlerine dağılımı ve korunması. Bunlar aynı zamanda aile reisinin görevleri olarak da anlaşılabilir.

Farabi bir analogi yaparak aile reisinin ailedeki konumunu, şehirdeki şehir yöneticisinin konumuna benzetir¹⁶. Farabi nazarında şehir yöneticisinin konumu oldukça önemlidir. Zira şehir yöneticisi de İlk Sebebe benzer¹⁷. Şöyle ki, İlâh'ın âlemi yönetmesi ile erdemli başkanın şehri yönetmesi arasında çeşitli bakımlardan bir münasebet vardır. Bu münasebet, farklı unsurlar arasındaki ahengi sağlama; çeşitli unsurları tek bir şey hâline getirme, aynı amaç için iş yapmalarını sağlama ve devamlı olmaları için önlem alma gibi hususları ihtiva eder¹⁸. Bu bakımdan aile reisinin, tıpkı şehir yöneticisinde olduğu gibi, aileyi oluşturan ögeler arasında ahengi sağlama, onları tek bir şey hâline getirme ve aynı amaç doğrultusunda çalışmalarını temin etme ve ailedeki sağlıklı yapının devamı için gerekli önlemleri alma gibi işlevleri olduğu anlaşılıyor.

VII- Farabi, aile reisinde olması gereken özellikleri şu şekilde sıralar: Her şeyden önce aile reisinde düşünen yetinin gelişmiş olması gerekir. Zira amacı belirleyecek olan bu yetidir. Teorik düşünen yeti, gelişmiş olduğu takdirde, “doğru amaçları” tespit eder. Bu bakımdan aile reisi amaçlar içinde “doğru olan amacı” tayin etmeli ve kendini iyi şeylere alıştırmalıdır. Çünkü nefsin yetileri, insanın belirlediği amaca

¹⁵ Farabi'nin kullandığı “rabbu'l-menzil ve müdebbirih” ifadesi kelime çevirisi olarak alınırsa “ev sahibi ve yöneticisi” anlamına gelir. Ancak burada terim anlamı dikkate alındığı için aile reisi karşılığı verilmiştir.

¹⁶ Farabi, Fusul, 40-41.

¹⁷ Farabi, Siyase, 84.

¹⁸ Farabi, *Kitabu'l-Mille ve Nususun Uhra*, Neşir: Muhsin Mehdi, Beyrut 1991, 2. Baskı, 65. İleriki atıflarda kısaca Mille olarak gösterilmiştir.

göre birbirleriyle ilişki içinde bulunur. Dolayısıyla her bir reis, amacına göre yetilerini kullanmış olur. Sözgelisi amacı, şehvete yönelik fiillere ulaşmak olan birine öfke yetisinin fiilleri şehvet fiilleri için alet olur. Derece itibarıyla yüksek olan, aşağıdakine hizmetçi olur. Bazen düşünen yeti, öfke ve şehvet yetilerine; öfke yetisi de şehvet yetisine hizmet eder. Düşünen yeti, bakışını/reviyyesini, öfke ve şehvete ait fiilleri tamamlayacak şeyin bulunmasına yöneltir¹⁹. Farabi bu ifadeleriyle, aile reisinde olması gereken teorik olgunluğa dikkat çekmektedir. Bunun bireysel tarafı olduğu kadar ailevi tarafı da vardır. Aile reisi, üzerindeki bu sıfat sebebiyle yeni sorumluluk almıştır. Artık o sadece kendi olgunluğunu değil aynı zamanda idaresi altındakilerin de olgunluğunu gözetmek durumundadır. Yapacağı yanlış, aile fertlerine de sirayet edecektir. Bu itibarla amacın doğru bir şekilde tespit edilmesi, aile reisi için ilk önceliğe sahiptir. Amaç tespitinin yapılması ise “bilgilenme” ile olur; bir başka deyişle, düşünen yetinin bilkuvve akıl olmaktan çıkıp bilfiil akıl olmasıyla olur. Kısaca bu, aklın başka yetilere değil kendine bakışının, dolayısıyla bilginin akışının, bilgiyle dopdolu olmasının temin edilmesidir²⁰. Düşünen yeti bakışını başka yetilere çevirirse, bu, sıralama bakımından aşağı yetilere yönelme demektir. Aşağı yetiler akılsız olduğu için istekleri de öyle olur. İsteklere bağlı olarak gerçekleşen eylemler de akılsız olur. Bu takdirde, nefiste aşağı yetiler baskın olur ve ondan meydana gelen fiiller de kötü olur. Bunun aile açısından bir sonucu da şudur: Aile reisi, şehvet ve öfkesine yönelik işlerde şahsi çıkarı için aile üyelerini kullanma yoluna gider. Bu da hem kendisinin hem de aile fertlerinin olgunlaşmadan uzaklaşması demektir. Sonuçta aile üzerinden gerçekleşecek mutluluk engellenmiş olur.

VIII- Farabi nazarında aile reisinin kendini, (pratik düşünen yetiden başka bir şey olmayan) fikir yetisi bakımından da geliştirmesi icap eder. Zira fikir yetisi, farklı ve sınırlı bir zamandaki, mekândaki, insandaki ve toplumdaki iradi makulleri, bir başka deyişle erdemleri ayırt eder, onlara ilişen arazları ayırır. Onların tekillerinde/eylemlerde nasıl bulunması gerektiğini ortaya koyar. Bu itibarla fikir yetisi, elde edilmesi iyi ve faydalı olan bir şeyi veya erdemli bir amaç için faydalı olan şeyleri ayırt eder. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere iradi makuller değişmez; fakat gerçekleştiği sırada

¹⁹ Farabi, Siyase, 102-103.

²⁰ Farabi'nin bilgi teorisine atıfta bulunduğumuz anlaşılmalıdır. Hatırlanacağı üzere bilkuvve aklın bilfiil akıl olmasının temini Faal Ak'l'a ittisal/bitişme ile olmaktadır. Bu ittisal ile birlikte bilgi akışı gerçekleşmekte ve bilgi akışı esnasındaki akla “kazanılmış akıl” (aklun müstefadun) adı verilmektedir. Bilgi akışında, ilk önce tüm insanlar için ortak olan birinci düşünülürler/makuller yer alır. Birinci makuller de sınıf sınıftır. Bu sınıfların bir kısmında, insanın eylemleriyle ilgili iyi ve kötüye vakıf olunan ilkeler yer alır. bk. Farabi, Ara, 101-103

ona ilişen şeyler (zaman, mekân, kişi ve toplum) sebebiyle arazları ve hâlleri değişir. Onlar özde aynı oldukları hâlde tekildeki görünümüleri itibariyle farklı olur.

Farabi'nin ifadelerine bakılacak olursa, fikir yetisi bazen kötü bazen de iyi sanılan şeyleri de elde eder. Bu itibarla fikir yetisinin elde ettiği şey, sadece erdemli bir amaç için en yararlı olan bir şey olursa işte o vakit çıkarılan şey de iyi ve güzel olur. Kötü bir amaç için fikir yetisi ile çıkarılan şey ise kötüden ibaret olur. Dolayısıyla çıkarım sonucu ortaya konan şeyin iyiliği veya kötülüğü, amaca bağlıdır. Bu esasa bağlı olarak Farabi, fikir yetisini iki şekilde inceler. İyilik için çıkarımda bulunan yetiye "erdemli fikir yetisi" denir; kötülük için çıkarımda bulunan yeti ise başka adla anılmalıdır. Kanaatimizce Farabi onu adlandırmaya bile lâıyk bulmamaktadır. Şehir veya aile için en yararlı ve en iyi olan şeyi veya bir toplum veya aile için erdemli bir amaç uğruna en yararlı olanı bulup çıkaran yeti, bu gruplara nispet edilen fikri erdemi ortaya koyacaktır. Aile ile ilgili fikri erdemler, uzun süreli ve kısa süreli olmak üzere iki kısma ayrılır. Kısa süreli olanın altında yatan neden, tek tek sanatlarla ilgili amaçlara yönelik olacağı gibi, tek tek vakitlerle ilgili amaçlar da olabilir. Hatta bazen bu, kişinin içinde bulunduğu durumla ilgili hususta en iyi olanı bulmak şeklinde olabilir²¹. Bu nedenle, fikri erdemler değişik sanatlarda, farklı vakitlerde veya bir kişinin içinde bulunduğu durumun şartlarına bağlı olarak değişebilir. Ne var ki bu değişim, arazları bakımından bir değişimdir. Onu öz itibariyle bir değişim kabul etmek doğru değildir.

Farabi, hedef olarak görülen en iyi ve en yararlı olan şeyin, farklı şekillerde bulunacağını da belirtir. Şöyle ki, en iyi şey bazen meşhurdaki²² en iyi olur, bazen bir töredeki (el-mille) en iyi olur, bazen de gerçekten en iyi olur. Erdemli amaçlar da aynen bunun gibidir. Bu itibarla, en iyiler arasında meşhura veya töreye özgü farklılıklar olabilir²³. Tüm bu açıklamalar, irade ile vücut bulan makullerin, aile için en iyisi ve yararlısı olacak şekilde ayırt edilmesini ve onları bulup ortaya koyan fikir yetisinin önemini göstermektedir. Esasında, insanın huy ve davranışlarında orta ve ölçülü olan davranışı bulup ortaya koyma yetisi vardır. Bu yeti sayesinde insan

²¹ Tahsil, 149-153

²² Meşhur, daha çok cedeli kıyasta kullanılan önerme türlerinden biridir. Meşhur önermelerden anlaşılın şeyin, herkes nazarında, herkes için de aynı anlam olması gerekir. Bu önermeler, incelenmeden ve vakiya mutabık olup olmadığı bilinmeden kabul edilir. Onun kabul gerekçesi çoğu kişinin öyle diye düşünmelerine dayanır. Meşhurların içinde doğru olanı da yanlış olanı da bulunur. Doğru olanların bulunması, bizzat değil bilarazdır. bk. Farabi, *Kitabu'l-Cedel*, el-Mantık İnde'l-Farabi içinde, Neşir: Refik el-Acem, Beyrut 1986, 17, 19.

²³ Farabi, Tahsil, 159.

kendisi için mutedil olan huy ve davranışı bulup çıkardığı gibi, ailesi için faydalı olanı da bulup çıkarır. Burada Farabi için önemli olan, insanın ait olduğu bütün için zararlı şeyler ortaya koymayıp, bilâkis bütün için faydalı olan hususları bulup ona uymasındır.²⁴

IX- Farabi, birçok konuda²⁵ olduğu gibi ailede de reislik konusuna çok önem verir. Bu önem, ailedeki fertlerin yetkinliğini temin etmesi bakımındandır. Onun nazarında aile reisinin, aile fertlerinin eğitimine yönelik ödevleri vardır. Zira aile reisi, hane hâlkının eğiticisi (müeddib) ve öğreticisidir (muallim). Eğitim ve öğretimin Farabi nazarındaki anlamını belirtirsek bu ödevin içeriği daha da belirgin hâle gelir. Öğretim toplumda (ümme) ve şehirlerde teorik erdemlerin gerçekleştirilmesi (icadî); eğitim (te'dib) ise toplumda ahlâkî (hulki) erdemlerin ve amelî sanatların gerçekleştirilmesidir. Öğretim sadece sözle olurken, eğitim amelî melekelerden doğan fiillere toplumu ve şehirliyi alıştırmakla, fiili işlemeye doğru onların niyetlerini desteklemekle, niyetlerin ve fiillerin nefislerine hâkim (müstevli) olmasıyla, hatta onları bu türden işlere âşik denebilecek hâle getirmekle olur. Bir şeyin fiilini işleme hususunda onların niyetlerine destek olmak, bazen sözle bazen de fiille sağlanır²⁶. Ailenin eğitim ve öğretiminden söz ettiğimize göre toplum ile şehirli terimi yerine aile terimini koymamız uygun olur. Bu durumda aile üyelerine teorik erdemi öğretmek, ahlâkî erdemleri ve amelî sanatları kazanmaları hususunda onları sözle veya davranışlarla desteklemek gerekecektir. Erdemlerin kazanılması hususunda Farabi'nin, sevginin önemine değinmiş olması da önem arz etmektedir. Öyle ki aile üyelerini, erdem cinsinden olan fiilleri kazanma hususunda âşığı maşukuna gösterdiği tavra ulaştırmak aile reisi için bir hedef gibi gösterilmektedir. Bu da konunun sadece rasyonel temele dayanmadığını bunun yanı sıra duygusal temelin de önemli olduğunu göstermektedir. Bu, insanın rasyonel ve duygusal tarafının birlikte düşünülmesi, onun bir bütün hâlinde incelenmesi demektir. Diğer taraftan, karşımıza bir başka soru daha çıkmaktadır? Aile reisi bu ödevini nasıl yerine getirecektir? Farabi'ye göre aile reisi, aile fertlerinin karakterine göre eğitim ve öğretimi tatbik etmelidir. Söz gelişi aile fertlerinden kimisi yumuşaklık ve ikna ile kimisi de zorla (kerhen) eğitim ve öğretimin içinde bulunur. Bu itibarla, aile reisinin kullanacağı teknik ve strateji, öncelikli olarak aile fertlerinin karakterine göre şekillenmelidir. Dahası, her bir aile üyesinin elde etmesi gereken miktara göre eğitim

²⁴ Farabi, Fusul, 44.

²⁵ Farabi, reislik ilişkisinin varlık mertebelerinde, nefis kuvvetlerinde, beden organlarında, erdemli şehirde bulunduğunu ifade eder. bk. Farabi, Mille, 63.

²⁶ Farabi, Tahsil, 165.

ve öğretimin yoğunluğu veya hafifliği, çokluğu veya azlığı olacağı bilinmelidir²⁷. Burada, bireysel farklılıkların gözetilmesi gerektiği ve buna göre öğretim ve eğitim faaliyetinin uygulanması gerektiği anlaşılmaktadır. Aile fertlerinin karakterleri, her bir karakterin niteliği ve istenilen amaca nasıl yönlendirileceği gibi hususlarda aile reisinin kimi ön bilgilere de ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan, aile reisinin vereceği eğitim ve öğretimin amacı da sorulmalıdır. Aile reisi hangi maksada yönelik olarak bu etkinliği gerçekleştirecektir? Farabi'ye göre, erdemli şehirde bulunan bütün öğelerin, davranışları itibarıyla o şehir hâlkının ilk başkanının maksadına paralel olması gerekir²⁸. Zira aileden kaynaklanan davranışların ilk başkanın belirlediği görüşlere ve davranışlara (ârâ' ve ef'âl) muhalif olması, erdemli şehir hâlkının ulaşacağı maksada engel olacak, erdemli şehirdeki uyum ve ahenk ortadan kalkacak, orada iradi bir rahatsızlık meydana geldiği için tedavi edilmesi gerekecektir. Esasında erdemli şehir, Farabi nazarında canlının hayatını tamamlama ve koruma hususunda, organları sağlam bir bedene benzer. Nasıl bedeni oluşturan organlar farklı, her birinin güçleri ve yapısı değişik, onda reis olan ve buna hizmet eden diğer organlar mevcut olup her biri de aynı amaca yönelik işini yerine getiriyor ise benzer durum şehirde de vardır. Şöyle ki, o da farklı yapıdaki öğelerden ve çeşitli heyetlerden meydana gelmektedir. Orada reis ve başka işler gören kişiler bulunur. Her biri, reisin maksadına uygun işler görür. Her ne kadar bedendeki oluşum doğal olarak vücut bulmuş ise de şehirdeki bu durum iradi olarak vücut bulmuştur²⁹. Farabi nazarında sağlıklı beden ile erdemli şehir arasında görülen bu benzerlik, hastalık hâllerinde de geçerlidir. Tedavide nasıl diğer organlar gözetilerek sağlığa ulaşmak hedefleniyorsa şehirde meydana gelen iradi bir hastalıkta da şehrin bütünü gözetilerek tedavi edilir. O da şehri oluşturan unsurlardaki iş ve eylemlerin ilk başkanın maksadına paralel olacak şekilde bulunmasıdır³⁰. Anlaşıldığı kadarıyla, aile için de aynı durumun geçerli olduğu söylenmelidir. Aile reisi hem ailenin sağlıklı yapısını hem de bu yapı hastalandığında gözetilecek iyileştirme şeklini erdemli şehrin ilk başkanının esaslarına göre ve bütünü bozmayacak şekilde icra etmelidir.

X- Farabi ailenin yerleştiği yerle ilgili olarak aile fertleri arasında farklı karakterlerin oluşabileceğini de düşünür. Şöyle ki, sahra ve bozkırlardaki aile üyelerinde baskın olan karakter teyakkuz, kararlılık ve basiret, bazı hâllerde bu daha da artarak **yiğitlik** ve gözü peklik olur. Kale ve hisar içinde yerleşik olan ailelerde korkaklık,

²⁷ Farabi, Fusul, 168-169.

²⁸ Farabi, Ara, 122.

²⁹ Farabi, Ara, 119-119; Fusul, 41.

³⁰ bk. Farabi, Fusul, 42-43.

güven ve ürkme gibi karakterler oluşur. Bu itibarla aile reisinin yerleşilen yere göre gözetmesi gereken hususlar da vardır. Ne var ki bunun bilaraz/geçici olduğu bilinmelidir³¹.

XI- Farabi, ailede reisin kim olacağı yönünde açık bir görüş belirtmez. O reis olacak kişinin özellikleri ve şartları üzerinde durur. Buraya kadar verilen açıklamalardan da bu husus anlaşılmalı. Fakat bu hususun daha da belirgin olması için Farabi'nin şu tespitine yer vermek uygun olur. Herhangi bir cinste/konuda çıkarım gücü olan, o cinste çıkarım gücü olmayana reis olur. Aynı durum, kılavuzluk ve öğretim için de geçerlidir. Bu alanlarda çıkarım gücü olan kişi, olmayan kişiye reis olur³². Bunu aile için uygulayacak olursak, ailenin reisi, menzili taakkülde çıkarım gücüne sahip kişi olmalıdır. Daha da sınırlayacak olursak menzili taakkülün bir cinsinde çıkarım gücü olan, olmayana reis olur. Modern bir yorumla aile reisi, mutlak manada erkek veya kadın değil aileye ait bir işte uzmanlığı olan kişidir. Bu kişi uzmanı olduğu konuda ilk başkanın maksadına paralel olarak ailenin idaresini üstlenir.

XII- Sonuç olarak, Farabi, yazmış olduğu eserlerin değişik satırlarında aile reisliğinin gerekliliği üzerinde durmuş ve konunun etik boyutunu zamanının şartları çerçevesinde incelemiştir. Dikkatimizi çeken hususlardan biri, konunun bir yönüyle epistemolojiye diğer yönüyle de siyaset felsefesine dayandırılmış olmasıdır. Buna kısmen Psikoloji de eklenebilir. Buradan hareketle, Farabi'nin, multi-disipliner bir tarzda konuyu ele aldığı ifade edilebilir. Diğer taraftan aile reisinin ana hatları da çizilmiştir. Aile reisinde bulunması gereken özellikler için şu belirtilmelidir: O kişisel olgunluğa ulaştığı gibi mensup olduğu ailenin de olgunluğunu oluşturmaya yönelik bir karaktere sahip olmalıdır. Şöyle ki, aile reisi, teorik ahlâka, yani karakter bilgisine, erdemlerinin bilgisine, özellikle iradi makullere, onlara ilişkin araz ve hâllere vakıf, teorik düşünen yetisi ve fikir yetisi bakımından gelişmiş, bunun yanı sıra erdemli şehrin ilk reisinin maksadını bilen biri olmalıdır. Ona düşen ödevler ise aile üyeleri arasında kurulan ortaklığı korumak, aile için en iyi ve en yararlı olanı doğru tayin etmek, aile üyelerini aynı amaç doğrultusunda idare etmek, onların eğitim ve öğretim bakımından gelişmelerini sağlamak, gelişmenin sağlanması için gerekli önlemleri almak, üyeler arasında uyumu temin etmek, onları işbölümü içerisinde tutmak, onların bireysel farklılıklarını gözetmek, onları bayındır hâle getirmek ve bu durumu korumak, bu durum bozulduğunda onu iyileştirecek önlemleri almak,

³¹ Farabi, Fusul, 40.

³² Farabi, Fusul, 77.

inde bulunduğu erdemli şehirle/toplumla aynı hedefte bulunmak şeklinde sıralanabilir. Aile için alınacak kararlarda uzmanlığı olan üyenin, o konuda aile reisi olabileceği de belirtilmelidir.